

*Колосова Наталія Анатоліївна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри мистецтв
Київського університету культури
natalia.kolosova@yahoo.com*

СТАВРОПІГІЙСЬКЕ БРАТСТВО В ІСТОРІЇ МЕЦЕНАТСТВА УКРАЇНИ

Мета роботи – дослідити меценатську діяльність Ставропігійського братства та його роль в історії меценатства України. **Методологія дослідження** феномена меценатства зумовлює потребу його вивчення в міждисциплінарних дослідженнях з використанням принципу поліметодологізму. **Наукова новизна** роботи полягає у розширенні уявлень про меценатську діяльність українських братств. На прикладі Львівської Ставропігії видно, як українські братства, концентруючи великі інтелектуальні сили (із Львівським братством була пов'язана діяльність таких визначних учених і письменників як Іов Борецький, Лаврентій Зизаній, Памво Беринда), а також, маючи певний економічний потенціал і патронатну підтримку у вищих колах українського суспільства, перетворилися на потужний фактор національного духовно-культурного відродження кінця XVI-XVII ст. Своєрідність братств як добродійних установ, які відіграли важливу роль у розвитку традицій українського меценатства, полягала в тому, що вони були суб'єктами меценатської діяльності водночас, до певної міри, будучи її об'єктами з боку тих добродійців, які підтримували боротьбу українців за національну самобутність. **Висновки.** Добродійність братств була новим, відмінним від персонального меценатства, феноменом, що виник у процесі українського відродження XVI-XVII ст. Традиції братського меценатства дістали подальший розвиток в історії української культури.

Ключові слова: меценатська діяльність, добродійність, мистецтво, культура, фондування, фінансова підтримка.

Колосова Наталія Анатоліївна, кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры искусств Киевского университета культуры

Ставропигийское братство в истории меценатства Украины

Цель работы – исследовать меценатскую деятельность Ставропигийского братства и его роль в истории меценатства Украины. **Методология исследования** феномена меценатства обуславливает необходимость его изучения в междисциплинарных исследованиях с использованием принципа полиметодологизму. **Научная новизна работы** заключается в расширении представлений о меценатской деятельности украинских братств. На примере Львовской Ставропигии видно, как украинские братства, концентрируя большие интеллектуальные силы (с Львовским братством была связана деятельность таких выдающихся ученых и писателей как Иов Борецкий, Лаврентий Зизаний, Памво Беринда), а также, имея определенный экономический потенциал и патронатную поддержку в высших кругах украинского общества, превратились в мощный фактор национального духовно-культурного возрождения конца XVI-XVII вв. Свообразие братств как благотворительных учреждений, которые сыграли важную роль в развитии традиций украинского меценатства, заключалась в том, что они были субъектами меценатской деятельности одновременно, в известной степени, будучи ее объектами со стороны тех благотворителей, которые поддерживали борьбу украинцев за национальную самобытность. Выводы: благотворительность братств была новым, отличным от персонального меценатства, феноменом, который возник в процессе украинского возрождения XVI-XVII вв. Традиции братского меценатства получили дальнейшее развитие в истории украинской культуры.

Ключевые слова: меценатская деятельность, благотворительность, искусство, культура, фондирования, финансовая поддержка.

Kolosova Natalia, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Art Kyiv University of Culture

Stavropegiion Brotherhood in the history of Ukraine Charity

Purpose of Article. The research investigates the philanthropic activity of Stavropigiyskyi's brotherhood and its role in the history of philanthropy in Ukraine. **The methodology** of the study of the phenomenon of philanthropy causes the need to study it in interdisciplinary research using the principle poly-methodology. **Scientific novelty** consists in expanding notions of philanthropic activity of Ukrainian fraternities. The example Stavropegiion Brotherhood in Lviv shows how Ukrainian brotherhoods concentrating dominant intellectual force (with the Lviv's Brotherhood was related activities of such prominent scholars and writers as Jove Boretskyi, Lawrence Zyzaniy, Pamvo

Berynda) and having a specific economic potential, and patronage support in the highest circles of Ukrainian society, became an influential factor of national spiritual and cultural revival from the late sixteenth to the seventeenth century. The originality of fraternities as charitable institutions that played an essential role in the development of traditions of Ukrainian philanthropy was that they were subjects of philanthropic activity, at the same time, to some extent, as its object on behalf of those benefactors, who supported the struggle for Ukrainian national identity. **Conclusions.** Charity of fraternities was the new phenomenon, other than personal patronage, that emerged in the Ukrainian renaissance in XVI-XVII centuries. Fraternal traditions of philanthropy got further development in the history of Ukrainian culture.

Key words: patronage, charity, art, culture, funding, financial support.

Актуальність теми дослідження. Коріння української доброчинності сягає у глибину віків. Меценатство як вид доброчинної діяльності було широко поширене серед заможних верст населення та є певною історичною традицією. На зламі XVI - XVII ст. відбувається процес реструктуризування українського суспільства, зростає роль міст і торгово-промислової верстви, активізується участь громад у справах суспільної ваги, що виявлялося і в доброчинній діяльності, відбувається становлення нової громадянської культури, у розвитку якої визначну роль відіграють братства.

Завдяки ґрунтовному дослідженню Н. Яковенко «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна» ми сьогодні значно краще розуміємо роль шляхти, зокрема її найвищої, князівської, ланки у процесах національного культуро-творення. Дослідниця робить ряд висновків щодо особливого статусу українських князівської верстви, важливих при розгляді традицій національного меценатства, оскільки меценатство польсько-литовської доби, як і меценатство давньоруської, було переважно князівським.

Мета роботи – дослідити меценатську діяльність Ставропігійського братства та його роль в історії меценатства України.

Виклад основного матеріалу. Так, у XVI-XVII ст. посилюється роль міст і торгово-промислових верств населення, активізується його участь у громадських справах, зокрема й доброчинного характеру. «Занепаду приватного патронату сприяло зростання економічної і політичної ролі міської торговельно-промислової верстви – ремісників і крамарів, – відзначає Ф. Ступак. – Можна не сумніватися, що українські купці разом із товаром привозили з Європи інформацію про доброчинну діяльність своїх колег. Та й самі переймали ці звичаї. До їхніх рук поступово перейшло право патронату над церквами різних міст» [2, 22].

Зазначаючи особливих утисків від німецько-польського магістрату, львівські русини розпочинають рішучу боротьбу за свої права, яка стає школою громадянської активності. «Опір порушенню своїх прав, який львів'яни-русини легально провадили з 1520-х років, став справжньою школою громадянської активності, оскільки виховував усвідомлене знання законів та навички організованих політичних дій, словесних дебатів і солідарних акцій» [1, 131]. Отже, розпочинається становлення нової громадянської культури, у процесі розвитку якої велику роль відіграли братства.

«На щастя для православ'я, покровителі його високої культури не обмежувалися лише окремими магнатами старих родів, – пише О. Субтельний. – Навіть позбавлене власної еліти українське суспільство було надто велике, надто глибоко пройняте традиціями, щоб не породити захисників своєї релігійно-культурної самобутності» [5, 92]. Діяльність братств демократизувала національні традиції доброчинності, заклавши основи колективного меценатства. Передовсім братства дбали про храми. «У братських храмах православні бачили найкращий порядок і благоліпну службу, навіть у той час, коли... інші храми були закриті й перетворені у... стайні, пивнички й публічні доми, – писав Ф. Лебединцев. – Братські друкарні постачали богослужбовими... книжками весь південно-руський край; одне львівське братство надіслало цих книг більше, ніж 300,000. У братських школах виховувалось у традиціях чистого православ'я руське юнацтво; звідси виходили звитяжні пастори, мужі вчені, які славно долали супротивників православ'я – усно й письмово» [6, 269]. Братства мали широкі зв'язки у православному світі й за межами України. Так, Львівське братство підтримувало постійні зв'язки з правителями Молдавії; коли після загибелі молдавського господаря Симсона Могили його дружина – семиградська княжна Маргарет змушена була переїхати до України, її син, Петро Могила – майбутній Київський митрополит, навчався у львівській братській школі [6, 361].

Братства, до складу яких входили представники різних ремісничих цехів, мали значний економічний потенціал. У містах, які здобули Магдебурзьке право, вони брали активну участь у всіх

сферах міського самоврядування. Добродійна діяльність братств, котрі споруджували, відновлювали й оздоблювали храми, опікувалися школами, друкарнями тощо значною мірою сприяла творенню ренесансного інтелектуально-мистецького середовища українських міст. Визначний внесок зробили братства у розвиток музичної культури, зокрема, партесного співу, створюючи й фундуєчи церковні хори, які успішно конкурували з католицькими, відіграючи велику роль у тогочасній ідеологічній боротьбі. Беручи активну роль в організації різних міських свят, братства зробили вагомий внесок і в розвиток української святково-дозвілєвої культури та видовищного мистецтва, що потребує спеціальних досліджень. Підтримуючи різні культурно-мистецькі проекти, братства усвідомлювали добродійність в контексті оборони національної самобутності. За великим рахунком, братства були культурною потугою, що стала на оборону українського способу життя, на злам якого були спрямовані зусилля католицької церкви й польської держави. Культуро-зберігаюча роль братств була настільки значною, що 1588-го року Патріарх Константинопольський надав Львівському братству права ставропігальності. У 1620 р. ставропігальні права одержали також Луцьке Хрестовоздвиженське й Київське Богоявленське братства. Це підвищило статус братств, а водночас – збільшило їхню соціальну відповідальність, усвідомлення чого реалізувалося в активізації всіх видів добродійної діяльності.

Найдавнішим в Україні було Львівське братство, добродійна діяльність якого спричинила до значних зрушень у сфері освіти й культури. Численні матеріали щодо історії Львівського братства зберігаються в архівній збірці Ставропігійського інституту у Львові, зосередженої в Центральному державному архіві України (м. Львів), – № 129 (Архів Ставропігійського інституту), № 146 (Архів Галицького намісництва) та № 684 (Протоігуменат монастирів чину св. Валилія Великого).

В «Історичній довідці про заснування Ставропігійського братства та його реорганізацію австрійським урядом», представленій Галицькому намісництву, зокрема, наводяться наступні відомості: «У часи панування князя Данила (Галицького – *Н. К.*), р. 1246, друга його дружина Констанція прикликала до Галицької землі, до місць, замешканих Русинами, велике число ченців з ордену (чину) Василіанів, вмовивши свого пасерба Лева, котрий нібито заснував Львів близько 1270 р., уфундувати у Жовківському передмісті Василіанського монастиря під титулом св. Онуфрія.

По затвердженні цієї фундації польським королем Казимиром Великим в р. 1339 і королем Людовіком, василіани збудували собі у місті церкву під назвою Успіння Пресвятої Діви Марії... і заснували братство як при монастирі св. Онуфрія..., так при міській церкві (Успіння Пречистої Діви Марії)... Ці братства залишалися під управою василіанів і початково не дотримувалися жодних правових норм, принаймні (ці норми, правила – *Н. К.*) незнані, окрім привілею Казимира Великого у 1339 р., оригінал якого загубився, про який, однак, в інвентарному описі братства від 1661 р. є згадка...» [7, Арк. 1].

Перше повідомлення про те, що братство прислугує при церкві Пресвятої Діви Марії, ґрунтується на привілеї Патріарха Йоакима від 1 січня 1566 р. Патріарх Йоаким з Великої Антіохії від імені глави Східної Церкви, Патріарха Константинопольського, дозволив, на прохання засновників, організацію братства, якому надав фундаційні права, зазначені в найдавнішому привілеї. Наданий Йоакимом привілей охоплював 42 пункти, регламентуючи обов'язки членів братства, надавав конкретні уповноваження братства стосовно духовенства.

Константинопольський Патріарх Єремія привілеєм 1566 р. затвердив організаційні засади братства, постановив, що воно повинне займатися опікою вдів, убогих, сиріт, заснуванням шпиталів, закладенням і утриманням школи і друкарні. Два привілеї, надані Антіохійським і Константинопольським патріархами, урегульовували правовідносини між братством і духовенством. Однак невдовзі виникли суперечки між братством і Галицьким митрополитом Гедеоном Балабаном, котрий не хотів визнавати патріарші привілеї. Обидві сторони примирив Київський митрополит Михайло Рогоза, котрий на Синоді 1590 р., скликаному у Берестю (Бресті), змусив Синод підтвердити надані братству Патріархами права і привілеї.

«Невдовзі, – повідомляється в «Історичній довідці...» – братство вирішило вибудувати на своєму ґрунті церкву Успіння Пресвятої Богородиці, котра документом Патріарха Єремії від 1593 р. була піднесена до чину ставропігійського (*Patriarsa stavropigia*). Назва Ставропігійон (хрестоносне) означає, що церква підлягає тільки Патріархові, з волі якого тільки призначений ним духовний зверхник має право встановлювати хрест у церковному мурі, згідно з ритуалом Східної Церкви. Це

означало, що церква не перебуває під владою єпископа і митрополита, підпорядковується лише Патріархові, і тільки ним, чи призначеним ним екзархом може візитуватися. З цією метою при урочистостях виносить братство патріарший хрест» [7, Арк. 2].

Важливі історичні повідомлення про добродійну діяльність Львівського братства знаходимо в «Літописі Львівського Ставропігійського Братства (1521-1650 рр.)» написаному Денисом Зубрицьким. Зокрема, під 1586 р. відзначається: «... Заснувало братство школу, в якій Арсеній, Митрополит Димонітійський і Єласонський з Царгороду, котрий прибув сюди, провадив науку по-грецьки і по-слов'янськи. І також друкарню» [8, Арк. 13].

Щодо особливого статусу Львівського братства у «Літописі...» Д. Зубрицького під 1591 р. зазначається: «У цьому році постановив Брестський Синод своїм рішенням від 27 жовтня, що тільки два Ставропігійних братства мають бути вилучені з-під єпископської юрисдикції – у Львові і Вільні» [8, Арк. 22]. Далі відзначаємо, що 1592 р. «був для Ставропігійської спільноти... пам'ятним з багатьох оглядів...» зокрема: «На клопотання Константина, князя на Острозі, Київського воєводи, маршалка Волинської і Володимирської земель, також Теодора Скуміна, Новогородського воєводи, Гродзинського старости, видав Сигизмунд III братстві два привілеї з дня 15 серпня і 6 жовтня. Першим підтверджує братству прерогативу, права і порядку, надані Йоахимом... надає право утримання школи, друкарні. Другим затверджує... декрет Патріарха Єремії..., згідно з яким братство має право розпоряджатися і адмініструвати монастирем св. Онуфрія і всіма доходами, йому приналежними, а також лугом при Білгородських оболонях...» [8, Арк. 23].

Того ж року братство постановило «шукати опертя високих протекторів руського роду і Східної Церкви» [8, Арк. 23]. На прохання братства одним із перших відгукнувся великий князь Московії Федір Іванович, який подарував братству 5 «сороків» соболев і стільки ж куниць, дав на будову 50 угорських дукатів, 10 царських рублів для капеланів і дияконів, і 10 рублів на братський шпиталь [8, Арк. 23].

У 1600 р., «перебуваючи у великій скруті, постановило братства видрукувати відозву до всіх православних про своє смутне становище з проською про підтримку» [8, Арк. 37]. І суттєва підтримка почала надходити 1601-го року. Львівську Ставропігію підтримав Єремія Могила, князь, господар Молдавії, надіслав їй 600 польських злотих, а дещо згодом 200 талерів [8, Арк.39]. Єремія послідовно допомагав братству: 1603 р, записав йому 1000 польських злотих, 1604-го – ще 1000, сповіщаючи, що за кілька тижнів надішле стільки ж [8, Арк. 45]. Львівських братчиків підтримували й місцеві добродійці. Так, 1601-го року «відданий член Ставропігійського братства, протектор тутешньої церкви Константан Корнякт записав Ставропігії 9000 польських злотих зі своїх дібр у Збоїщах» [8, Арк. 44]. 1608-го року син К. Корнякта, також Костянтин, після смерті батька, який заповів братству «добра у Збоїщах», подарував братству будинок [8, Арк 49].

Завдяки підтримці згаданих та інших добродійці, внескам і пожертвам членів братства і власній господарській діяльності львівська Ставропігія нагромадила значний економічний потенціал, який дозволив активно займатися книговидавництвом, освітніми проектами. Перетворенню братства у значну –духовно-культурну потугу посприяло обрання у 1604 р. ректором братської школи Йова Борецького (з платнею 10 золотих квартално) [8, Арк. 44].

Старовинне, авторитетне й заможне Львівське братство досить швидко стало своєрідним центром, який координував діяльність інших українських братств, а також виконував функції добродійного фонду, котрий опікувався ділами освіти і просвіти, підтримував занепадаючі храми й розмаїті культурні проекти. Підтримка надавалася й іншим братствам, і церковним діячам. Так, у 1646 р. Ставропігія надала грошову допомогу Любачівському й Сокальському братствам. Того ж року єпископ Арсеній Желіборський у листі від 31 січня дякував братчикам «за їх щедроти, надані йому в сутужних для нього часах» і просив позичити 2000 польських злотих на поїздку до Варшави, де мав намір «доповісти королеві про утиски церкви і руського народу» [8, Арк. 69].

Наукова новизна роботи полягає у розширенні уявлень про меценатську діяльність українських братств. На прикладі Львівської Ставропігії видно як українські братства, концентруючи великі інтелектуальні сили (із Львівським братством була пов'язана діяльність таких визначних учених і письменників, як Іов Борецький, Лаврентій Зизаній, Памва Беринда), а також, маючи певний економічний потенціал і патронатну підтримку у вищих колах українського суспільства,

перетворилися на потужний фактор національного духовно-культурного відродження кінця XVI-XVII ст.

Висновки. Своєрідність братств як добродійних установ, які відіграли важливу роль у розвитку традицій українського меценатства, полягала в тому, що вони були суб'єктами меценатської діяльності водночас, до певної міри, будучи її об'єктами з боку тих добродійців, які підтримували боротьбу українців за національну самобутність. Добродійність братств була новим, відмінним від персонального меценатства, феноменом, що виник у процесі українського відродження XVI-XVII ст.. Традиції братського меценатства дістали подальший розвиток в історії української культури.

Література

1. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна / Н. Яковенко — К.: Наукова думка, 1993. — 416 с.
2. Ступак Ф. Я. Благодійні товариства Києва (др. пол. XIX – поч. XX ст.) / Ф. Я. Ступак. – К.: Хрещатик, 1998. – 206 с.
3. Багацький В. Меценатство в Україні (IX-XVIII ст.) / В. Багацький, І. Голод // Українська культура. – 1993. – № 11-12. – С. 2-5.
4. Лазечко П. Меценати української культури / Л. Лазечко, П. Лазечко // Дзвін. – 2003. – № 11-12. – С. 133-138.
5. Субтельний О. Україна: історія / Перекл. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького / Орест Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.
6. Лебединцев Ф. Братства: Исторический обзор братств от первого их появления до настоящего времени / Ф. Лебединцев // Киевские епархиальные ведомости. – 1962. – № 8. – С. 258-274.
7. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУЛ) – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 15. – 1910-1923. – Арк. 1-18.
8. ЦДІАУЛ. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 774. – 1832. – Арк. 1-82.

References

1. Yakovenko, N. (1993). Ukrainian nobility XIV from the end to the middle of XVII century. Central Ukraine and Volyn. K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
2. Stupak, F. (1998) Kyiv Charitable Society (Dr. Paul. XIX – beginning of XX century.). K.: Khreshchatyk [in Ukrainian].
2. Bahatskyi, V. & Holod I. (1993). Charity in Ukraine (IX-XVIII century). Ukrainiska kultura, 11-12 p.p. 2-5 [in Ukrainian].
3. Lazechko P. & L. Lazechko (2003). Patrons of Ukrainian culture. Dzvyn. 11-12 p.p. 133-138. [in Ukrainian].
4. Subtelnyi, O. (1991). Ukraine: history. (Yu. I. Shevchuka Trans). – K.: Lybid [in Ukrainian].
5. Lebedintsev, F. (1862). Brotherhood. Historical review of the fraternities from their first appearance to the present day. Kievskie eparhialnye vedomosti, 8. 258-274 [in Ukrainian].
7. Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv (TSDIAUL) – F. 129. – Op. 2. – Spr. 15. – 1910-1923. – Ark. 1-18 [in Ukrainian].
8. TSDIAUL. – F. 129. – Op. 2. – Spr. 774. – 1832. – Ark. 1-82 [in Ukrainian].